

Б.С. Сайлан¹, Ә.Т. Құрбанбай²

¹т.ғ.д., ал-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті Тарих,
археология және этнология факультетінің профессоры

²тарих, археология және этнология факультетінің 1 курс магистранты. Алматы қ., Қазақстан

ЕКІНШІ ДҮНИЕЖҮЗІЛІК СОҒЫСТАН KEЙІНГІ ҚАЗАҚСТАН ЖЕРІНДЕГІ ӘСКЕРИ ТҮТҚЫНДАР ЖАҒДАЙЫ

Аңдатпа

Екінші дүниежүзілік соғыс нәтижесінде әртүрлі еуропалық және азиялық халықтардың өкілдері, неміс және жапон әскерінің бұрынғы сарбаздары әскери тұтқын ретінде КСРО еңбекпен түзету лагерлеріне түсті. Әскери тұтқындар өнеркәсіптік және құрылыс бөлімдерінде, сондай-ақ КСРО қорғаныс кәсіпорындарында ақысыз еңбек әскері ретінде қабылданды. Лагерь жүйесінің қызметі барысында әскери тұтқындарды азық-түлікпен қамтамасыз ету проблемалары туындады, қолайлы тұрғын үй жағдайлары жасалмады, бұл әскери тұтқындардың өліміне әсер етті. Негізгі қозғалған мәселе Қазақстан аумағындағы лагерьлерде жұмыс істеген әскери тұтқындардың жағдайы жайында.

Кілт сөздер: Ұлы Отан соғысы, Кеңес Одағы, әскери тұтқындар, тұтқын лагерлері, ГУЛАГ, мәжбүрлі жұмыс.

Сайлан Б.С.¹, Курбанбай А.Т.²

¹профессор кафедры истории, археологии и этнографии КазНУ им. Аль-Фараби,

²магистрант факультета истории, археологии и этнографии КазНУ им. Аль-Фараби,
Алматы, Казахстан

ПОЛОЖЕНИЕ ВОЕННОПЛЕННЫХ В КАЗАХСТАНЕ ПОСЛЕ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Аннотация

В результате Второй мировой войны представители различных европейских и азиатских народов, бывшие солдаты немецкой и японской армий были отправлены в трудовые лагеря СССР в качестве военнопленных. Военнопленных вербовали в качестве неоплачиваемого труда на промышленных и строительных предприятиях, а также на оборонных предприятиях СССР. Во время эксплуатации лагерной системы возникали проблемы с обеспечением продовольствием военнопленных, отсутствием надлежащего жилья, что приводило к гибели военнопленных. В данной статье основным поднятым вопросом является положение военнопленных, работавших в трудовых лагерях на территории Казахстана.

Ключевые слова: Великая Отечественная война, Советский Союз, военнопленные, концлагеря, ГУЛАГ, принудительный труд.

B.S. Sailan¹, A.T. Kurbanbay²

¹Professor of the department of history, archeology and ethnography Al-Farabi KazNU,

²master's student of the faculty of history, archeology and ethnography Al-Farabi KazNU, Almaty,
Kazakhstan

THE SITUATION OF PRISONERS OF WAR IN KAZAKHSTAN AFTER THE SECOND WORLD WAR

Abstract

As a result of the Second World War, representatives of various European and Asian nations, former soldiers of the German and Japanese armies were sent to the USSR labor camps as prisoners of war. Prisoners of war were accepted as unpaid labor in industrial and construction units, as well as in the defense enterprises of the USSR. During the operation of the camp system, there were problems with the provision of

food to prisoners of war, the lack of adequate housing, which led to the deaths of prisoners of war. The main issue raised was the situation of prisoners of war working in camps on the territory of Kazakhstan.

Keywords: *Great Patriotic War, Soviet Union, prisoners of war, concentration camps, Gulag, forced labor.*

Кіріспе: Ұлы Отан соғысы, біз бұл туралы бәріміз білеміз бе? Соғыстың қайғылы салдарының бірі Кеңес Одағының Үкіметі 1965 жылға дейін ұстаған әскери тұтқындар болды. Ресми түрде кеңес заманының тарих ғылымында әскери тұтқындар мәселесі жарияланбады. Қайта құру кезеңінде ғана ел 1945-1956 жылдар аралығында Кеңес лагерлерінде ондаған мыңнан астам әскери тұтқындардың қайтыс болғанын білді.

Материалдар мен әдістер: 1929 жылғы Женева конвенциясына сәйкес, соғыс тұтқындары санатына жаудың қарулы күштерінен, сондай-ақ милиция мен еріктілер топтарынан соғысатын немесе соғыс-пайтын адамдар (әскери тілшілер, жеткізушілер және т.б.) кірді. Сонымен қатар, қылмыс үшін емес, әскери сипаттағы себептермен бас бостандығынан айырылған кез келген адам [1, 1012 б.].

Орталық атқарушы комитет және КСРО халық комиссарлар кеңесі "әскери тұтқындар туралы ережені" қабылдады, Женева конвенциясына қол қойылмағанына қарамастан, Кеңес Одағы өзінің ішкі саяси мүдделеріне ғана сүйене отырып, оның жекелеген ережелерін ел ішінде іске асырғанын атап өткен жөн. КСРО-да әскери тұтқындар мен тұтқындарды ұстау үшін ГУЛАГ (Еңбекпен түзеу лагерлері мен жер аударылғандар қоныстарының және қамау орындарының Бас басқармасы) лагерлерінің кең жүйесі құрылды.

Қайта құру кезеңіндегі мұрағаттық революция Екінші дүниежүзілік соғыстың әскери тұтқындары мәселесі бойынша тарихи жарияланымдардың пайда болуына серпін берді.

Қазақстандық тарихнама соншалықты қызықты проблемадан тыс қалған жоқ, бұл оның аумағында әскери тұтқындар мен тұтқындарды ұстауға арналған арнайы лагерлердің болуына байланысты. Ресей тарихшылары арасында В.Галицкийді, С.Кузнецовты, М.Спиридоновты, С.Букинді және А.Долголюкті бөліп көрсетуге болады. С.Букин мен А.Долголюктің есептеулері бойынша "ГУЛАГ тұтқындары 4 млн. астам адам болды, оның ішінде 2 млн. 389 мың неміс, 637 мың адам. жапондықтардың, 514 мың венгер, 157 мың Австрия өкілдері, сондай-ақ басқа да көптеген еуропалық және азиялық халықтардан тұрды" [2, 8 б.].

КСРО ішкі істер халық комиссариаты мәліметтері бойынша кеңес тұтқынында 30 ұлттың түрлі-түсті қоспасы болған Вермахттың 3,5 миллион сарбазы мен офицері болғанын көрсетеді. Майдан шебінен Сахалин мен Якутияға дейін таралған 5 мыңға жуық кеңестік ГУЛАГ лагерлер архипелагы қалыптасты.

1945 жылғы кеңестік-неміс және кеңестік-жапон соғысы нәтижелерінің бірі Қазақстан аумағында неміс және жапон армияларының әскери тұтқындарының пайда болуы болды. Неміс армиясының тұтқындар саны Сталинград шайқасынан кейін ұлғая бастады, бұл ГУЛАГ лагерлік жүйесін кеңейтті. Қазақстан аумағында алғашқы неміс әскери тұтқындарын қабылдау үшін №99 Спасск лагері, №222 Ақтөбе лагері пайда болды. Шығыс Қазақстан аумағында немістер №347 және №45 екі лагердің құрылуымен бір уақытта пайда болды. Жалпы, Қазақстан аумағында 50 лагерь бөлімшелері бар 7 лагерь басқармасы болды.

Талқылау: Әскери тұтқындарға арналған алғашқы лагерлер КСРО-ның еуропалық бөлігінде орналасқан. Қазақстан аумағы, өңірдің белсенді игерілуі мен өнеркәсіптік құрылыстың салдарынан лагерь жүйесінің "торабына" түскен. Әскери тұтқындар, ең алдымен, еркін еңбек армиясы ретінде қарастырылды, оны пайдалану үшін КСРО өнеркәсіптік және құрылыс департаменттері мен министрліктері бәсекелесті. Бір жағынан құрылыс кәсіпорындары министрлігінің, түсті металлургия, ауыр индустрия министрлігінің, екінші жағынан ішкі істер министрлігінің және жергілікті басқару құрылымдарының хат-хабарлары Қазақстан аумағында, оның ішінде Шығыс Қазақстан аумағында әскери тұтқындарды қабылдауға дайындық 1946 жылдың қысында-көктемінде басталғанын көрсетеді.

Тегін еңбек әскери кәсіпорындарды қанағаттандырды, бірақ олар лагерлерді ұстауға кететін шығындарға қанағаттанбады, яғни кейде әскери тұтқындарды ұстауға керекті жағдай жасалған жоқ. Әскери тұтқындарды әртүрлі тәртіппен алған кәсіпорындарға тән типтік көрініс байқалды. Кәсіпорындардың барлық дерлік басшылары әскери тұтқындарға арналған лагерлерді жайластырумен тек бірінші партиялар келгеннен кейін ғана айналысты, бұл ретте лагерьді абаттандыру үшін әскери тұтқындардың өздерінің еңбегін пайдаланды [3, 24 б.].

Әскери тұтқындарға арналған лагерлер мен аймақтарды жабдықтауға қойылатын талаптар КСРО ішкі істер халық комиссариатының нұсқауларымен анықталды және барлық лагерлер үшін бірдей болды. Әр лагерьдің биіктігі 2,5 метр болатын дуалмен қоршалуы керек және пішіні дұрыс

тікертбұрыш-қа немесе шаршыға ұқсайды. Тікенді сым бүкіл периметр бойымен дуалдың үстіне бірнеше қатарға созылды. Қоршаудан бес метр қашықтықта ішінен және сыртынан жеті қатардан тұратын тікенді сымнан жасалған ескерту аймақтары болды. Аймақтың әр бұрышында лагерьдің штабымен байланысуға арналған телефондармен жабдықталған күзет мұнаралары орналасқан. Бүкіл қоршау дабылмен жабдықталған және жарықтандырылған. Әскери тұтқындарға арналған үй-жайлар және құрылыстардың көп бөлігі (амбулатория, монша, кір жуатын орын, наубайхана, дүкен, шеберханалар және басқа да шаруашылық құрылыстар) лагерь аймағының ішінде болған. Лагерь әкімшілігі мен сарбаздарына арналған қазармалар лагерьден тыс жерге шығарылды. Әскери тұтқындардың лагерьден тыс жерде тұруына қатаң тыйым салынды [4, 68 б.].

Әрине, бірқатар себептерге байланысты барлық лагерьлерде нұсқаулар сақталмады және талаптар сақталмады, көбінесе олар өрескел бұзылды. Өлке аумағындағы лагерьлердің көпшілігі асығыс жабдықталды және белгіленген жадынамаларға толық сәйкес келмеді.

Лагерь бөлімшелерінің орналасуының негізгі өлшемдері, ең алдымен, жол айрықтарының жақындығы болды. Лагерь бөлімшелерінің көпшілігі тікелей қала шегінде және оның айналасында, ірі өнеркәсіптік кәсіпорындар мен теміржол станцияларына жақын жерде болды. Лагерь бөлімшелері өткен ғасырдың 1940-шы жылдарының екінші жартысында стратегиялық маңызы бар екі ірі өнеркәсіптік қаланың аумағында орналасқан. Өскемен және Лениногорск. Лагерьлердің басқармалары Өскемен мен Лениногорскіде орналасқан, онда өнеркәсіп пен көлік жүйесі дамыған. ГУЛАГ басқармасы ережелері мен нұсқауларына сәйкес лагерь дирекциясына мыналар кіруі керек: саяси бөлім, қаржы-шаруашылық, жедел-тексеру, жоспарлау, өндіріс, санитарлық бөлімдер, жабдықтау, көлік және есеп бөлімдері [5, 28 б.].

Лагерь басқармасы жұмысының маңызды бағыттарының бірі саяси және жедел-чекістік болды. Неміс және жапон әскери тұтқындары лагерьге келгеннен кейін 21 күндік карантиннен өтті, ол әрдайым сақталмады, кейде әскери тұтқындар тек 10 күн карантинде болды, осылайша лагерь бөлімшелерінің басқармасы ішкі істер халық комиссариатының 1945 жылғы №00675 бұйрығын бұзды. 21 күндік карантин кезінде саяси және жедел-чекістік бөлім келген әскери тұтқындарды тексеріп, есепке алды. Бұл тексеру бір жағынан әскери қылмыскерлерді, неміс және жапон барлау офицерлерін, жандармдар мен жазалаушы және арнайы (бактериологиялық) отрядтарда қызмет еткен адамдарды, сондай-ақ ПХК органдарымен ынтымақтасуға дайын адамдарды анықтауға, екінші жағынан КСРО-ға қарсы неміс және жапон әскери тұтқындарының дұшпандық әрекеттерін болдырмауға, диверсиялық әрекеттерді, қашуды болдырмауға бағытталған.

Жедел-чекістік бөлім барлау, қарсы шаралар қабылдау және т.б.; саяси бөлім кеңестік өмір салтының артықшылықтарын насихаттаумен, идеологиялық өңдеумен және әскери тұтқындардың санасына мәдени-тәрбие жұмыстарын жүргізу әдісімен әсер етумен, антифашистік үйірмелер құрумен айналысты.

Жоспарлау және өндіріс бөлімінде бірдей маңызды міндет болды. Өндіріс бөлімінің негізгі функциясы лагерьді кәсіпорындармен және ұйымдармен шарттар жасасу арқылы әскери тұтқындар контингентін еңбекке пайдалану арқылы қамтамасыз ету, сондай-ақ өндірістік нормалардың орындалуын жоспарлау және бақылау, күрделі өндірістік объектілерде қауіпсіздік техникасын қамтамасыз ету болды. Көбінесе кейбір кәсіпорындардың басшылары мен құрылыс учаскелерінің басшыларының жұмыс күшін ұйымдастырушылық-техникалық басқаруға немқұрайлы қарауына және әскери тұтқындардың еңбегін барынша пайдалану ұмтылысына байланысты жекеленген жұмыс орындарындағы әскери тұтқындар арасында өндірістік нормалардың орындалмауы және еңбек тәртібінің әлсіреуі орын алды. Соңғы факт кәсіпорындардың мемлекеттік жоспарының орындалуына және лагерьлерді басқаруға әсер етті, бұл, әрине, жоспарлау және өндіріс бөлімінің қызметін бағалауға әсер ете алмады.

Ресей мемлекеттік әскери мұрағатының мұрағаттық материалдары бойынша 1945-1951 жылдары КСРО ПХК-ПМ әскери тұтқындар және тұтқындар істері жөніндегі Бас басқармасының бөлімінде Лениногорск маңындағы №347 лагерь арқылы КСРО ПМ ерекше анықтамалық бюросының қорында 1945 жылдың мамырынан 1948 жылдың тамызына дейін 7693 әскери тұтқын өтті, оның ішінде 2948 бұрынғы жапон армиясының сарбаздары және 4745 неміс сарбаздары. Өскемен қаласында орналасқан № 45 лагерь арқылы 5466 әскери тұтқын өтті, оның ішінде 4926 бұрынғы жапон және 540 бұрынғы неміс армия-ларының өкілдері. Жалпы алғанда, Шығыс Қазақстандағы екі әскери тұтқындар лагерьі арқылы 13159 әскери тұтқын, оның ішінде 7874 жапон және 5285 неміс сарбаздары өтті.

Кенес әскері бас штабының 1 қыркүйектегі шифрына сәйкес жапон әскери тұтқындары Кенес Одағының әртүрлі нүктелеріне жіберілді, оның ішінде Қазақ ССР – не 50 мың адам жіберілді, оның ішінде: Қарағанды облысына – Қазақ металлургия зауытының, машина жасау зауытының

құрылысына, Ақшатас вольфрам комбинаты үшін – 10 мың адам, "Қарағанды көмір" үшін – 10 мың адам, түсті металлургия халық комиссариаты қарамағына – Жезқазған үшін - 3 мың адам. адам, Шығыс Қазақстан облысы құрылыс комитетіне және түсті металлургия халық комиссариаты қарамағына Риддер, Өскемен және Зырянда жұмыс істеу үшін - 15 мың адам, Оңтүстік Қазақстан облысы және түсті металлургия халық комиссариаты қарамағына үшін - 3 мың адам [6. 15 б.].

Келтірілген статистикалық көрсеткіштер №347 лагерьдегі неміс әскери тұтқындарының саны жапондық әскери тұтқындарының санынан екі есе көп екенін айқын көрсетеді. Лагерьдегі әскери тұтқындардың жалпы саны 3000 мыңнан 5100 адамға дейін болды.

№45 лагерьде статистикалық көрініс керісінше болды, жапон армиясының әскери тұтқындарының саны неміс армиясының әскери тұтқындарының санынан 9 есе көп болды. Жапондық әскери тұтқындардың № 45 лагерьге белсенді келуі 1946 жылдың көктемінде №10 зауыттың құрылысын жеделдету мақсатында басталды.

Өскеменде стратегиялық маңызы бар объектілер санының көп болуына байланысты жапондардың әскери тұтқындарының басым бөлігі №45 лагерлердің басқаруында орналасты, бұл лагерь әскери тұтқындарының жалпы сомасының 88%-ын құрады, №347 лагерьде олардың саны әскери тұтқындардың жалпы санының 27%-ын құрады. 8497 адам көлемінде архивтік санды есепке алғанда және екі жыл ішінде орташа санды шартты түрде 1,5 есе ұлғайтып, біз ортақ бөлгішке, яғни 8497 адамға келе аламыз. Неміс армиясының әскери тұтқындарының санына келетін болсақ, олардың орташа қатынасы №45 лагерьде 12%, №347 лагерьде 73% құрады, жүргізілген есептеулерге сәйкес олардың жалпы саны шамамен 7500 мың адамды құрады.

Кеңес Одағы лагерлерінде жапон әскери тұтқындарының өлімі туралы мәселе ең қиын мәселелердің бірі болып табылады. Ресей мемлекеттік әскери архивы материалдарына негізделген А.Михееваның есебі №347 лагерьлерді басқару бойынша 1945 жылғы мамырдан 1948 жылғы тамызға дейін 248 әскери тұтқын қайтыс болғанын, №45 лагерьлерді басқару бойынша 1946 жылғы қаңтардан 1947 жылғы қазанға дейін 198 әскери тұтқын қайтыс болғанын көрсетеді. Шығыс Қазақстан аумағында екі лагерьден өткен әскери тұтқындардың жалпы санын ескерсек, бұл 2,7%-ды құрайды. Әскери тұтқындар өлімінің негізгі себептері әртүрлі аурулар және бұрын алған жарақаттар, сонымен қатар тасымалдаумен байланысты өлімдер, сапасыз нашар тамақтану, Шығыс Қазақстанның қатал климаттық жағдайларындағы ауыр дене еңбегі жиынтығында әскери тұтқындардың ағзасын сарқып тастады, және тиісінше бұл кейде өлім жағдай-ларына алып келді.

1947 жылы наурызда № 45 лагерь дирекциясын арнайы медициналық комиссия тексерді, ол 3 наурызда лагерьде туберкулезбен ауыратын 307 науқас бар екенін анықтады, олардың 109-ы ауруханада, олардың 46-сы ауыр науқастанған. Лагерьде окшауланған аурухана болмады, барактар толып кетті, науқастар көп болды, лагерьде фтизиатр дәрігердің штат бірлігі болмады, науқастар саны күн сайын көбейді. Қорытындысында медициналық комиссия барлық өлім-жітімнің 70%-ы туберкулезден болғанын атап өтті.

Климаттық фактор ғана емес, лагерь, тұрғын үй және өндіріс жағдайлары әскери тұтқындардың өмірі мен денсаулығына зиянды әсер етті. Әскери тұтқындардың басым бөлігі орман алқаптарында, кеніштерде, шахталарда, кәсіпорындарда, қатты Шығыс қыс жағдайында ашық ауада 35-45 градус аязда жұмыс істеді, кейде олар межелі жерге жаяу жетуге мәжбүр болды, мысалы, Белоусовкадан Ерофеевка түбіндегі лагерь бөлімшеге әскери тұтқындарды жөнелту – 40 градус аязда 1945 жылғы 30 желтоқсаннан 31 желтоқсанда жүргізілді. Нәтижесінде тұтқындардың 11 пайызы үсікке шалынды [7, 190 б.].

Барлық лагерь бөлімшелерінің әскери тұтқындары ауыр жағдайда болды, атап айтқанда №347 лагерь басқармаларының №8 және 9 лагерь бөлімдерінің әскери тұтқындары Ерофеевқада жұмыс істеді, қатты аяз және қарлы боран жағдайларында орман өңдеді; №347 лагерьлер басқармасының 3 және 4 лагерь бөлімшелері және №45 лагерьлер басқармасының 3 және 5 бөлімшелері Белоусов, Зырян, Ертіс кеніш-терінде жұмыс істеді; №347 лагерьлер Басқармасының 5 лагерь бөлімшесі және №45 лагерьлер басқарма-сының 2 бөлімшесі Ертіс гЭС құрылыста жұмыс істеді, яғни энергетикалық және жылу объектілерін тұрғызды; № 347 лагерьді басқару бөлімі және №45 лагерьді басқару бөлімінің 4-ші бөлімшесі №10 мырыш зауытының құрылысында жұмыс істеді, мырыш цехы мен сульфаттау цехында мырыш булануы өкпе үшін қауіпті болды.

Әскери тұтқындарға арналған лагерлерді басқарудың нұсқаулық құжаттарында неміс әскери тұтқындарын минус 40 температурасы бар ауа-райында жұмысқа тартуға болмайтындығын, ал жапон армиясының әскери тұтқындарын қатал климаттық жағдайларға бейімділігін ескере отырып, минус 35 температурада жұмыс істеуге тартуға болмайды деп көрсетілген [8, 107-114 б.].

Әскери тұтқындардың актілеріндегі өлімнің ең тән себептері: өкпе ісінуі, өкпе туберкулезі, қышыма-ға қарсы пневмония, өндірістік жарақат, илеус, дистрофия, сондай-ақ дизентерия, іш сүзегі. Айта кету керек, әскери тұтқындардағы дистрофия көптеген басқа ауруларды тудырды, әлсіреген иммундық жүйенің жоғарыда аталған аурулармен күресуге мүмкіндігі болмады, дистрофия салдарынан өлім-жітім ең жоғары болды, өте сирек жүрек жеткіліксіздігі өлім себебі болды.

Мұрағат материалдары әскери тұтқындар арасында жарақаттанудың жоғары деңгейі туралы хабарлайды, мысалы, статистикада әр үш күн сайын Белоусов шахталарында бір жазатайым оқиға болды. Сокольный және Лениногорск кеніштерінің басшылығы қауіпсіздік техникасы мәселелеріне мән бермеді, әскери тұтқындарды қауіпті шатыры бар кенжарларға бекітусіз, ал кейде тау-кен инспекциясымен жұмыс істеуге тыйым салынған камералар мен кенжарларға жіберді.

Әскери тұтқындар қолғап пен арнайы киім алған жоқ. Жартастағы жұмыстарда қолғаптар мен құрылғылардың болмауы жарақаттану санын көбейтті және әскери тұтқындарды сақтықпен жұмыс істеуге мәжбүр етті, бұл еңбек қарқындылығын күрт төмендетіп жіберді. Лагерь басшылығы әскери тұтқындардың жұмыс қолдарын барынша пайдалануға тырысты, бірақ кейде әскери тұтқындардың өндірістегі қауіпсіздігіне аз көңіл бөлді. Әскери тұтқындардың қауіпсіздік техникасының қарапайым ережелерін білмеуі және сақтамауы жиі қайғылы салдарға әкеп соқтырды.

Жиі жарақат алу жағдайларының себептері ретінде мыналарды бөліп көрсетуге болады: кеңестік кәсіпорындардың техникалық жабдықтарының табиғи тозуы, өндірісте жұмыс істеу дағдыларының болмауы, өндірістік және технологиялық процестерді түсінбеушілік, әскери тұтқындардың орыс тілін білмеуіне байланысты қауіпсіздік нұсқауларының болмауы. Лагерьді басқарудағы жазатайым оқиғалардың саны арнайы бағаланбады, есеп беру көрсеткіштері мен статистикасын бұзу тиімсіз болды, бұл жоспарланған кеңестік экономика және осы типтегі мекемелер арасындағы Социалистік бәсекелестік болды.

Зерттеу нәтижелері. Лагерь жүйесі аясында жапон және неміс әскери тұтқындары арасында саяси жұмысты ұйымдастыру және "антифашистік активті" дайындау нақты жолға қойылды. Антифашистік мазмұндағы саяси жұмыстың нысаны ретінде мыналарды бөліп көрсетуге болады: кеңес мемлекетіне достық қарым-қатынаста болған әскери тұтқындар арасында Адал топтарды анықтау, дәрістер оқу, сұхбат беру, жапон және неміс тілдерінде газет тарату арқылы үгіт-насихат жұмыстарын жүргізу. Лагерь жүйесіндегі арнайы бөлімдердің өткір мәселесі, әскери тұтқындардың лагерь әкімшілігімен ымыраға келуін іздеуде шешілген тіл мәселесі болды, керісінше, әскери тұтқындардан аман қалу және идеологиялық зерттеулер мен әкімшіліктің көмегі үшін ынталандыру мүмкіндігі қарама-қарсы тараптарға ауыртпалықсыз ынтымақтастық орнатуға мүмкіндік берді. Әскери тұтқындардың ішінде лагерь әкімшілігі келесі кіші топтарды анықтады: демократиялық көзқарастағы, антифашистер, өндіріс озаттары, реакциялық көзқарастағы, ымыраға келмейтін материалдары бар диверсанттар.

Қорытындылай келе, әскери тұтқындар, ең алдымен, еркін еңбек армиясы ретінде қабылданды, оны пайдалану үшін КСРО өнеркәсіптік және құрылыс департаменттері мен министрліктері бәсекелесті. Әскери тұтқындар контингентінің негізінде ауыр мәжбүрлі еңбекпен айналысқан еңбек батальондары құрылды: түрлі-түсті кенді өндірумен, ағаш дайындаумен, көлік айырымдарын, өндірістік, өнеркәсіптік және тұрғын үй ғимараттарын салумен және осының бәрі Қазақстанның қатал климаттық жағдайында. Жапон және неміс әскери тұтқындары тұрғызған көптеген өнеркәсіп нысандары, жолдар, ГЭС және т.б. нысандар әлі күнге дейін Қазақстанның шалғай өңірлерінде тұр, жапон және неміс армияларының әскери тұтқындарының еңбегін пайдалану Қазақстандағы жұмыс қолының тапшылығы мен тұрақсыздығы проблемаларын шешуге мүмкіндік берді.

Зерттеу нәтижесінде әскери тұтқындардың мәжбүрлі еңбек жүйесін ұйымдастырудың тиімсіздігі мен ойлаусыздығын, өнеркәсіптік кәсіпорындардың осындай көптеген әскери тұтқындарды бір уақытта қабылдауға дайын еместігі мен мүмкін еместігін, сондай-ақ қауіпсіздік ережелерін толық ескермегенде әскери тұтқындардың еңбегін барынша пайдалануға деген тым белсенді ұмтылысы қайғылы салдарға және, тиісінше, әскери тұтқындар арасында өлім-жітімнің едәуір санына әкелді. Айта кету керек, бұл ретте табиғи-климаттық та, экономикалық фактор да, жергілікті әкімшіліктің мүмкіндіктері мен қажеттіліктері де ескерілмеген. Лагерь жүйесінің қызметі барысында әскери тұтқындарды азық-түлікпен қамтамасыз ету проблемалары туындады, қолайлы тұрғын үй жағдайлары жасалмады, бұл, әрине, әскери тұтқындардың өлім-жітіміне әсер етті.

1. КСРО-дағы әскери тұтқындар (1939-1956) құжаттар. Сост. М.Загорулько, С.Сидоров, Т.Царевская; ред. М.Загорулько. – М.: Логос. – 1120 С.
2. Государственный архив Восточно Казахстанской области. Ф.130. Оп. 19. 40. 17 а. к. 8
3. Орыс Мұрағаты: Ұлы Отан. КСРО-дағы екінші дүниежүзілік соғыстың шетелдік әскери тұтқындары. – М.: Terra Кітап клубы, т.17. – 512 с.
4. Михеева А. Иностранные военнопленные и интернированные в Центральном Казахстане (1941-начало 50-х гг. XX века): Дисс...канд.ист.наук. – Караганда, 2007. – 190 с.
5. Кузнецов С. Сібір тұтқынында. Шығыс Сібірдегі жапон әскери тұтқындары Ұлан-Удэ, 1994 ж.
6. Бекмагамбетов Р. Иностранные военнопленные в системе принудительного труда в Казахстане (1941-1950 гг). Автореферат дисс...к.и.н. – Алматы, 2009. – 27 с.
7. Военнопленные в СССР. 1939-1956. Документы и материалы / Сост. М.М. Загорулько, С.Г.Сидоров, Т.В. Царевская; Под ред. М.М. Загорулько. – М.: Логос, 2000. – 1120 с: ил. ISBN 5-88439-093-9.
8. Жангутин Б. ГУПВИ: военнопленные и интернированные на территории Казахстана (1941-1951 гг.) // Отечественная история. – №2.

References

1. Prisoners of war in the USSR (1939-1956) documents. M. Zagorulko, S. Sidorov, T. Tsarevskaya; Ed. M. Zagorulko M.: Logos, - 1120 P.
2. State Archive of East Kazakhstan region. F. 130. Op. 19. 40. 17 HP 8.
3. Russian Archive: The Great Patriotic War. Foreign prisoners of war of the Second World War in the USSR. Moscow: Terra Book Club, Vol.17. - 512 P.
4. Mikheeva A. foreign soldiers and interns in central Kazakhstan (1941-the beginning of the 50th century. XX Veka): diss...Kand.East.nook. Karaganda, 2007. – 190 P.
5. Kuznetsov S. in Siberian captivity. Japanese prisoners of war in eastern Siberia Ulan-Ude, 1994.
6. Bekmagambetov R. foreign military personnel in the system of Applied labor in Kazakhstan (1941-1950). Abstract diss K. I.N. – Almaty, 2009. – 27 p.
7. military in the USSR. 1939-1956. documents and materials / Sost. In the course of the study, students were given the opportunity to study the history of the Kazakh language. M.M. Zagorulko. – Moscow: Logos Publ., 2000. - 1120 s: Il. ISBN 5-88439-093-9.
8. Zhangutin B. GUPVI: soldiers and interns on the territory of Kazakhstan (1941-1951.) // Domestic history. – №2.